

הרב שלמה טייטלבוים
מח"ס לולאות תכלת, ירושלים

בענין מספר חוטי התכלת בציצית

ידוע שיש חילוקי דעות בין הראשונים במספר החוטים של תכלת שיש להטיל בציצית; ודעת רש"י והתוס' (מנחות לח ע"א) שד' הם של תכלת וד' של לבן שב' חוטים שלמים של תכלת וב' של לבן; ודעת הראב"ד (בהשגות הל' ציצית פ"א ה"ו, וכן הוא בערוך ערך תכלת) ששניים תכלת ושישה לבן כי חוט א' שלם מהד' הוא תכלת וג' של לבן; ולדעת הרמב"ם (הל' ציצית פ"א ה"ו) הוא חוט א' משמונה, היינו שאחד מהד' חוטין שמטילים בכנף חציו לבן וחציו תכלת. ושאלו חכמי לוניל את הרמב"ם על זה (תשובות הרמב"ם, מהד' בלאו, סי' רפו): "ויהיה אחד מח' חוטין חוט תכלת והשבעה לבן. לא ידענו מה הוא והיאך איפשר אלא השנים תכלת והששה לבן". והשיב להם הרמב"ם: "יש לו לטוות חוט אחד מקצתו תכלת ומקצתו לבן ויש לו להכניס כל חוט וחוט בפני עצמן וכופלו ושוזרו עד שיהיו שבעה חוטין לבן ואחד תכלת שנאמר 'פתיל' אחד ולא שנים. ולפי שהמצוה של תכלת שיהא הפתיל כולו תכלת לא נעשה מן הלבן אלא כריכה אחת בלבד סמוכה על הכנף מין כנף ושאר החוליה עם החוליות כולן בתכלת חוץ מכריכה אחרונה שהיא בלבן הואיל והתחיל בו. וכן כתב רבינו שמואל בן חפני הכהן ז"ל בספר שחבר בלשון ערבי".

ונ"ל עפ"י מ"ש שם בהל' א' וב': "ענף שעושיין על כנף הבגד ממין הבגד הוא הנקרא ציצית כו' וזה הענף הוא הנקרא לבן מפני שאין אנו מצווין לצובעו. ואין לחוט¹ הענף מנין מן התורה. ולוקחין חוט צמר שנצבע כעין הרקיע, וכורכין אותו על הענף. וחוט זה הוא הנקרא תכלת. ואין למניין הכריכות שכורך חוט זה, שיעור מן התורה". א"כ לדעת הרמב"ם אפילו חוט א' של לבן מספיק, ובמציאות זה יתכן בחצי חוט לבן וחצי חוט תכלת בלבד, וכורך חציו של תכלת על חציו

1. "לחוט" או "לחוטי" – יש לשניהם עדויות בכתבי יד.

של לבן². א"כ לדעת הרמב"ם עיקר צורת ציצית מן התורה הוא חוט שחציו תכלת וחציו לבן, ושאר חוטי הלבן הם תוספת מדרשת גדיל – גדילים (מנחות לט ע"ב).

ונראה שהרמב"ם למד שיטתו מהספרי. בספרי פר' שלח איתא: "ועשו להם ציצית, אין ציצית אלא דבר היוצא ודבר כל שהוא, וכבר נכנסו זקני בית שמאי וזקני בית הלל לעליית יונתן בן בתירה ואמרו ציצית אין לה שיעור, כיוצא בו אמרו לולב אין לו שיעור. 'ועשו להם ציצית', שומע אני יעשה חוט בפני עצמו ת"ל 'גדילים', משמע גדילים אתה עושה אין פחות משלשה דברי ב"ש, וב"ה [צ"ל: ב"ה, וב"ש] אומרים שלשה של צמר ורביעית של תכלת, והלכה כב"ש".

וכן בספרי פר' תצא נמצא: "גדילים תעשה לך' למה נאמר, לפי שנאמר 'ועשו להם ציצית' שומע אני יעשה חוט בפני עצמו, ת"ל 'גדילים', כמה גדילים נעשים אין פחות משלשה חוטים כדברי בית הלל, ובית שמי אומ' מארבעה חוטים של תכלת וארבעה חוטים של לבן של ארבע ארבע אצבעות, והלכה כדברי בית שמי... ד"א 'גדילים תעשה לך', זה לבן, מניין לרבות את התכלת ת"ל 'ונתנו על ציצית הכנף פתיל תכלת'". היינו שיש ב' לשונות בספרי אם מרבים בחוטי הלבן בלבד או גם בתכלת כנגדם³. והרמב"ם קי"ל כלישנא בתרא משום פשטות הפסוקים וגמרא דילן, וכדלקמן.

ונראה שדעת הרמב"ם בזה היא שהחיוב מדאורייתא אינו אלא חוט אחד לבן כל שהוא כמ"ש "ועשו להם ציצית", וזקני ב"ש וב"ה – כולם מודים בזה. ומ"גדילים תעשה לך" (דקאי אלבן דוקא) לומדים שמותר להוסיף על חוטי הלבן

2. וז"ל הרמב"ם בפרק א ה"ד: "אם עשה לבן ותכלת, ונפסק הלבן, ונתמעט עד הכנף, ונשאר התכלת לברו – כשר". ובהי"ח: "אם נתמעטו חוטי הציצית – אפילו לא נשתיר מהן אלא כדי עניבה, כשרה". ולפי דבריו בפנים נבין שיטתו בגרדומי תכלת ששיעורם כדי עניבה, היינו דוקא מחוטי התכלת, מה שמספיק לעשות בהם אותה כריכה המחויבת מדאורייתא. ועיין דבריו בהבחרים והמבוארים של ראש אגודת פתיל תכלת הרה"ג אליהו טבגר שליט"א, בספרו כליל תכלת, עמ' סח.

3. גם תוס' (מנחות מא ע"ב ד"ה בית שמאי – בסופו) הזכירו האיכא דאמרי הזה בספרי.

כמה דבעי⁴. וב"ש וב"ה חולקים בדרוש "גדילים תעשה לך" כמה חוטים יש להטיל למעשה – וכשיטת הרמב"ם בהקדמת פירושו המשניות ובספר המצוות (בשורש השני), "שכל מה שלא תמצאהו כתוב בתורה, ותמצא בתלמוד שלמדוהו באחת משלוש עשרה מדות, אם ביארו הם בעצמם ואמרו שזה גוף תורה או שזה דאורייתא, הנה ראוי למנותו, אחר שמקבלי המסורת אמרו שהוא דאורייתא. ואם לא יבארו זה ולא דיברו בו, הנה הוא דרבנן, שאין שם כתוב יורה עליו".

אבל לגבי התכלת, שלא נאמר בה הריבוי של "גדילים" (כספרי שלח ולישנא בתרא דספרי תצא) אסור להוסיף עליה – מלבד שאין זה מענין התכלת אלא לכורכה על גבי הלבן ואין מקום לתוספת⁵.

ובזה יש להבין קושיא עצומה על דברי הרמב"ם "ואין לחוטי הענף מנין מן התורה". ובסנהדרין פח ע"ב איתא: "אמר ר' אלעזר אמר ר' אושעיא אינו חייב אלא על דבר שעיקרו מדברי תורה ופירושו מדברי סופרים ויש בו להוסיף ואם הוסיף גורע, ואין לנו אלא תפילין אליבא דרבי יהודה... והאיכא ציצית דעיקרו מדברי תורה ופירושו מדברי סופרים ויש בו להוסיף ואם הוסיף גורע, בציצית מאי סבירא לך, אי סבירא לך דקשר העליון לאו דאורייתא האי לחודיה קאי והאי לחודיה קאי, ואי סבירא לך דקשר העליון דאורייתא גרוע ועומד". ויש לתמוה אם אין שיעור לחוטי הציצית מן התורה – בין מקרא בין מדרשה – איך יתכן הוה אמינא שיש במצות ציצית בל תוסיף ושיהיה פסול אם מוסיפים בו חוטים?

4. ועל דרך זה גם לענין שזירה בציצית שדעת הרמב"ם (פ"א ה"י) ששזירה רשות, ואם שזר נחשב לחוט אחד. והקשה הראב"ד מהספרי פ' שלח: "ונתנו על ציצית הכנף פתיל תכלת' טווי ושזור, אי לי אלא תכלת לבן מנין, הרי אתה דן הואיל ואמרה תורה תן תכלת ותן לבן, מה תכלת טווי ושזור אף לבן טווי ושזור". ונראה שדעת הרמב"ם שדרשה זו באה ללמד שמוותר לשזור החוט ולא נחשב כשני חוטי תכלת שיפסול, וכדלקמן. וממנה למדו ז"ל גם לענין לבן להחשיב חוט שזור כחוט א' בלבד – בין לחומר בין לקולא (וידעתי גם ידעתי מתשובת רבינו לחכמי לונגל בענין, אבל גם ידוע הקושי בה – ואכ"מ).

5. וגם נראה שהמחזור ויטרי פירש דברי הספרי שלשאר ראשונים הוה "הוה אמינא" ולרמב"ם הוא הדין דאורייתא, שהביא דברי הספרי כך: "ולפי שנאמר 'ועשו להם ציצית על כנפי בגדיהם' שומע אני יעשה חוט בפני עצמו ויכרוך עליו אחד, ת"ל 'גדילים' (כרך ב' עמ' 633); ואין לקיים אחד באחד אלא אם כן מדובר בחוט אחד שחציו לבן וחציו תכלת.

וראיתי להרה"ג נחום אליעזר רבינוביץ שליט"א שתירץ בספרו יד פשוטה, וז"ל: "נלפע"ד לפרש לדעת רבינו כי שם מדובר לא על חוטי לבן שבהם באמת אין מנין ולא שייך לעבור בל תוסיף, ואפילו לדין שלהלכה נפסק ארבעה חוטיין ודאי שאין זה אלא מדברי סופרים בלבד. אלא ששם כוונת הגמרא היא על חוט התכלת, וראה לקמן הלכה ב והלכה ו ובתשובת רבינו שהבאתי שם [התשובה שהבאנו לעיל] כתב שמן התורה צריך דווקא חוט אחד של תכלת לא פחות ולא יותר, וזה נתפרש בדברי סופרים מדרשה. על זה שפיר יתכן לומר עיקרו מדברי תורה ופירושו מדברי סופרים ויש בו להוסיף ואם הוסיף עוד חוטי תכלת גורע⁶. ועל פי זה יש ליישב שיטת שיטתו של הרמב"ם בדין טלית שכולה תכלת (פ"ב ה"ח): "טלית שהיא... משאר צבעונים, עושה חוטי לבן שלה כעין צבעה... הייתה כולה תכלת, עושה לבן שלה משאר צבעונים חוץ מן השחור מפני שהוא נראה כתכלת, וכורך על הכול חוט אחד תכלת, כדרך שעושה בשאר ציציות שאינן צבועין". ונשאלת השאלה, למה ייגרע בגד של תכלת שציציותיו יהיו ממין צבע הכנף? בשלמא לשיטת רש"י ותוס' שצורת הציציות להיות חציו ממין אחד (לבן) וחציו ממין שני (תכלת), מאחר שכבר מקיים "הכנף מין הכנף" בב' שהן ד' חוטי התכלת שבו, מטיל גם חוטים של שאר צבעונים לקיים מצות ב' מינין (עיין רש"י מנחות מא ע"ב ד"ה כל מיני צבעין). אבל לפי הרמב"ם שדין "הכנף מין הכנף" נאמר לגבי כל חוטי הענף – הלבן – שיהיו מצבע הבגד, למה ייגרע בגד תכלת משהיו ענפי ציציותיו ג"כ מצבע הבגד (כי אין קיום "הכנף מין הכנף" בחוט התכלת הכורך)? אלא צ"ל שזה מגזרת הכתוב "ונתנו על ציצית הכנף פתיל תכלת" – ולא יותר, כי תכלת אחת היא, רק לעשיית הכריכות – ולא לענף; על דרך דברי הערוגת הבושם (הקדמון) בשיטת הרמב"ם (ח"ג עמ' 213), וז"ל: "פי' מין כנף כמו שכנף אין בו צבע תכלת, דהכי פשטיה דקרא 'ונתנו על ציצית הכנף

6. ומה שיש להקשות מסוגיא יבמות ה ע"ב דמשמע שם שדרשת גדילים הוי מדאורייתא, מתרץ הוא שליט"א: "שמא יש לומר שאין זה אלא דיחוי בעלמא כי למסקנה שם אין צורך לזה, ואין להביא ראיה משם כי לא אמרו אלא לרווחה דמילתא". ולפי דברינו לעיל שמ"גדילים" לומדים שמותר להוסיף על חוטי הלבן, אין כאן קושיא, אלא שהגמרא מביאה לשון הדרשה כהלכה לשיעורה מדברי סופרים.

פתיל תכלת', מכלל דעל ציצית הכנף לאו תכלת היא ואמר רחמנא 'ציצית הכנף' מין כנף. ומ'ציצית הכנף' נפקא לן דצריך מין שיני לתכלת מדכתיב 'ונתנו על ציצית הכנף פתיל תכלת' משמ' דבלא פתיל (ת) תכלת איכ' ציצית, דהיינו מין שיני... [עמ' 214] הלא מה שצריך מין כנף היינו במין שיני לתכלת צריך, דכתיב 'ונתנו על ציצית הכנף פתיל תכלת', מכלל דציצית הכנף לאו תכלת הוא, וקאמר 'ציצית [ה]כנף', אלמא מין שני צריך מין כנף". בקיצור, ציצית הכנף לאו תכלת הוא, ואין לשים בו תכלת.

וזה עולה בקנה אחד עם מה שהרמב"ם סובר שהכריכות (הגדיל) הן הנקראות "תכלת", והענף – "לבן"; ו"התכלת, אינו מעכב את הלבן, והלבן, אינו מעכב את התכלת. כיצד, הרי שאין לו תכלת, עושה לבן לבדו [שיכרוך בחוט של לבן ככפ"א ה"ט], וכן אם עשה לבן ותכלת ונפסק הלבן ונתמעט עד הכנף ונשאר התכלת לבדו, כשר" (פ"א ה"ד). ורש"י והתוס' ודעימהון (במנחות, ריש פרק התכלת) מפרשים "אינו מעכב" שאם אין לו תכלת עושה כולו מלבן, ואם אין לבן עושה כולו מתכלת. אבל לרמב"ם א"א שתכלת תהיה במקום לבן בענף הציצית כנ"ל, ולכן מוכרח לפרש שהכוונה שלבן אינו מעכב היינו אם נפסק הענף.

היוצא מדברינו אלה, שלפי הרמב"ם אם מוסיף יותר מחוט אחד של תכלת בציציותיו – ובפרט כאחד מחוטי הענף – ציציותיו פסולים.

ולכן כשבאנו לשקול לפי איזה שיטה יש לאלו המטילין תכלת בזמן הזה לנהוג, נלפע"ד שיש לנהוג כמו הרמב"ם, שלשיטתו יהיו הציציות פסולים אם נשים יותר מחצי חוט תכלת – כי פתיל אחד אמרה תורה ואין ציצית הכנף תכלת; משא"כ לשאר השיטות, הלא אין התכלת מעכבת את הלבן – שלשיטתם פירושו אם יש חוט לבן במקום חוט תכלת אינו מעכב וציציותיו כשרים.

גם המשכנות יעקב (סי' יג) נחית להאי דינא ויצא לו שסוגיית הגמרא כמו הרמב"ם, וז"ל: "שאלה בדין תכלת אי מצותה בחוט א' תכלת וד' חוטי לבן או בשני חוטי תכלת דוקא. תשובה... והנה נלענ"ד שהרמב"ם ז"ל הוציא את דבריו מהש"ס דילן... ולענ"ד המה דברים נכוחים וברורים מאוד. לדעת⁷ הרמב"ם

7. אולי צ"ל "ודעת".

נכונה בעזהש"י... וגם כל ספרי המקובלים ובזוה"ק מבואר שחוט א' הוא של תכלת וד' של לבן. ועיין רמב"ן על התורה...". עיין שם דבריו באורך, כי א"א להביא כולם כאן.

ויש כמה הוכחות מדברי חז"ל לשיטה שמטילים רק חוט א' ודלא כשיטת רש"י והתוס' (אם כי אין הכרע שהכוונה חוט א' מח' ולא אחד שלם מד' וכראב"ד):

- סוטה יז ע"א וחולין פח ע"ב: "דרש/ואמר רבא בשכר שאמר אברהם אבינו אם מחוט ועד שרוך נעל זכו בניו לשתי מצות לחוט של תכלת ורצועה של תפילין".
 - תענית כב ע"א: "חזא לההוא גברא דהוה סיים מסאני אוכמי ולא רמי חוטא דתכלתא בגלימיה".
 - תרגום יונתן במדבר טז, ב: "וחוטא חד דתכלתא יהי ביה".
 - ואפילו רש"י עצמו בחומש מביא (במדבר טז, א): "אפשר טלית של מין אחר חוט אחד של תכלת פוטר".
- והנה מוזכר בכל ספרי המקובלים שחוט א' של תכלת וז' של לבן, וכנז' במשכנות יעקב:
- בהקנה בענין ציצית: "וזה סדר עשייתו לוקח ג' חוטים לבנים וחוט אחד חציו תכלת וחציו לבן כו".
 - ובשערי צדק לבעל שערי אורה (שער א): "ויש מצות שהם נאחזות במדת המלכות כגון תכלת שבציצית שיש בה חוט אחד תכלת ושבעה".
 - והתולעת יעקב: "ובזמן התכלת היו ז' חוטי לבנים כנגד ז' מאורות וחוט א' תכלת כנגד הכלה שהיא תכלית הכל".
 - בטעמי המצוות לרדב"ז: "והיה התכלת חוט אחד לפי שאי אפשר לעולם בלא דין אבל צריך להחלישו עד שנעמידנו א' משמנה וז' חוטי לבן להגדיל ולהרבות הרחמים במדה הרומזות בציצית, וסימנם תן חלק לשבעה וגם לשמונה".
 - החרדים (פ"י, מד): "שבעה חוטי לבן רמז לשבע מדורות אש שבגיהנם, והשמיני תכלת רמז למלאך המשחית הממונה על גיהנם", ה"י מהם ומכיוצא בהם בדו"ד.

- ספר מגיד מישורים לב"י (פרשת קרח): "ואמר ליה מרע"ה דלאו הכי, אלא תלית לבנה וז' חוטים לבנים רמז לשבע ספירי' דעלה, וחוט א' תכלת רמז במלכות".
 - וגם האריוז"ל בשער הכוונות ופע"ח מאריך בענין שדוקא החוט הח' הוא תכלת והשאר לבן, עי"ש. ועפ"י הכלל כשיש מחלוקת בין הפוסקים שדעת המקובלים תכריע, ודאי שגם כאן יש לומר כן.
- וגם הגר"א בפירושו לספרא דצניעותא (פ"ה) כתב: "שבע"ה רהיטיין. הן שבעה חוטיין של לבן שחוט תכלת חופה עליהן כמ"ש ברמב"ם ז' חוטים של לבן וחוט א' של תכלת שהוא נגד כסוי עין".
- אלא שמביאים פירוש הגר"א לרעיא מהימנא מהדורא בתרא שכתב (פנחס רכח ע"ב): "בת יחידא חוליא תכלת שבציצית. ר"ל דחוליא הראשונה לבן ג' כריכות ג' אבהן ואח"כ חוליא דתכלת ג"כ כלילא מנהון. ויותר נראה דל"ג כלל חוליא אלא כצ"ל בת יחידה תכל שבציצית. והוא חוט הרביעית כדעת הראב"ד וכמש"ש שכ"ה עיקר וכ"ה בספרי שלנו. כלילא מג' חוטיין לבן אות ד' שבשם וכן עיקר".
- אלא להוי ידוע שמה שנקרא מהדורא זו מהדורא בתרא אינו משום שנכתב באחרונה אלא משום שנדפס באחרונה. כן מצאתי בהדפסה ראשונה של מהדורה זו שכתוב שם שמצא המו"ל כת"י אחר (לאו דוקא של הגר"א עצמו, בפשטות של תלמידיו בשמו) והוא מצרף אותו להפירוש שכבר נדפס וקורא אותו להיכר מהדורא בתרא. יש לי לחפש אותו עוד הפעם לוודא כל האמור כאן, אבל לפי הנ"ל אין שום תורת קדימה למהדורא בתרא זו על פני מהדורות אחרת, ובפרט שפירושו על ספרא דצניעותא מכת"י ק עצמו (במהדורא "קמא" של פי' הרע"מ גריס "חוליא" שמשמיט ב"בתרא").
- ועוד כי פירש הגאון על רעיא מהימנא שלח (קעה ע"ב), "ונתנו על ציצית דדא איהו דחפי על שאר חוטיין"; ופירש הוא ז"ל (במהדורה "קמא"): "דחפי על כו". שהן ז' חוטיין. נראה ברור שבא לומר שהז' חוטיין הן של לבן, דאי לאו הכי ודאי שהחוט של תכלת חפי על ז' חוטיין אחרים – בין אם הם של תכלת בין אם הם של לבן. אלא ודאי שהז' אחרים הם לא של תכלת.

היוצא לנו מכל האמור עד כה, שנראה שלדעת הרמב"ם במצות תכלת שכל המוסיף – גורע; משא"כ המפחית בחוטי התכלת לכל הדעות יוצא ידי לבן, כי אין התכלת מעכבת את הלבן (ובפרט לפי מה שכתבו התוס' לח ע"א מהא דחיסר מצות תכלת מיהא קיים מצות תכלת מאחר שב' חוטים נמצאים – משמע אחרי שיש ב' חוטין של מין א' כדינם צריכים סתם ב' חוטים אחרים רק כדי לצאת יד"ח ואפילו לא יקיים מצוה של המין האחר), וטוב יותר לקיים מצות לבן לכה"פ לשאר שיטות משלא לצאת יד"ח ציצית כלל – ובפרט שפשטות לשון חז"ל, מסורת הקבלה, והמשכנות יעקב (שהוא האחרון היחיד הידוע לי דנחית להאי שאלה להכריע בין שיטות הראשונים) כולן קי"ל הכי.

נספח

בענין חיוב תכלת – בהקדמה לספרי לולאות תכלת הוכחתי שלכה"פ בזמן שודאי יש תכלת, חייב להטילו בטליתו ככל מצות עשה אחרת, אעפ"י שאינו מבטל מצות ציצית בהטלת לבן לבדו. ומצאתי כדברי מפורש בערוגת הבושם הקדמון (ח"ג, עמ' 210): "מי שהיו לו שני מינין ולא היה רוצה לעשות כי אם ממין אחד מכין אותו עד שתצא נפשו כדין כל מצות עשה".

בענין ספק תכלת: לא יהא אלא לבן – בלולאות תכלת (עמ' 68-70) הוכחתי שאפילו לדעות הראשונים שחוטי הלבן צריכים להיות בצבע הבגד, מ"מ זה לא נאמר גבי החוטים שבמקום תכלת ויכולים להיות בכל צבע שהוא. ובספרו של הרה"ג אליהו טבגר שליט"א (כליל תכלת, עמ' קמז, הערה 105) מצאתי שכן פסקו הפוסקים במפורש:

- המלבי"ם בארצות החיים (סי' ט, ה): "י"א שצריך לעשות הציצית מצבע הטלית, שאם הוא אדומה יעשה ציצית אדומים ואם הוא ירוקה יעשה ציצית ירוקים, והיינו ששני חוטין הבאים במקום לבן יהיו מצבע הטלית... ובטלית של תכלת בזמן שהיה תכלת נוהג היה אסור לעשות הציצית מצבע תכלת או שחור הדומה לתכלת, ועתה אין קפידא בזה". ובהמאיר לארץ שם (לב) עמ"ש "חוטין הבאים במקום לבן יהיו מצבע הטלית": "כן נראה

פשוט, דהא בשני חוטין הבאין במקום תכלת כמשי"ת (סי' יב) לא שייך בהו מין כנף...".

- החזו"א באורח חיים (ג, כה): "...מיהו דוקא ב' חוטין צריכין בצבע הבגד, אבל אם אין לו תכלת ונותן ד' לבן, אין קפידא בב' הנוספות באיזה צבע יהיו, וראיה מהא דפריך בגמ' מ'ע"א ולא יהא אלא לבן, ואם איתא דכל ד' חוטין צריכין ממין הטלית בצבען א"כ בסדין לבן אין כאן ציצית".